

ЛІНГВОЦИНІЗМ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ З ПОЗИЦІЙ СУЧАСНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 81'276

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).98-104

Доброльожа Г. Лінгвоцинізм традиційної української фразеології з позицій сучасних морально-етичних норм; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано становлення і розвиток нової лінгвістичної дисципліни *еколінгвістики*, з'ясовано досягнення зарубіжних та українських лінгвістів у цій царині. Дослідники вивчають мову як комунікативний процес між членами суспільства й аналізують стан мови у синхронії, активно працюють у цій сфері й помічають такі негативні тенденції нашого мовлення, як жаргонізацію, примітивізацію, десемантизацію, мовну агресію, лінгвоцинізм, стилістичне зниження та загальну деформацію комунікативної сфери. Лінгвісти та культурологи звертають увагу на те, що сьогодні обсценна лексика присутня у всіх сферах суспільного життя українців. Порухення мовних та культурних стандартів у публічному спілкуванні мовців міститься у вербальних текстах (усних та письмових) і невербальних зображеннях (малюнки, графіті, жести, скульптура). Така комунікація, безумовно, спричиняє зниження якості мови як ціннісної системи, деградацію мовного колективу, ріст агресивності та несприйняття думки співрозмовника чи опонента.

Наслідком опрацювання обсценної лексики в комунікативному процесі стала поява терміну *лінгвоцинізм* на ознаку мовних одиниць, які демонстративно виражають зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм суспільної моралі. Лінгвоцинізм – це надзвичайно небезпечне суспільне явище, оскільки розмиває моральні норми, зміщує змістові акценти, змінює традиційні уявлення.

Особливу увагу зосереджено на українських фразеологізмах, які позиціонуються як скарбниця української духовності. При опрацюванні традиційної фразеології помітно, що фраземи, які введені до загальноукраїнських фразеологічних словників, більш пристойні й витримані в межах мовного стандарту, аніж ті, що фіксуються в діалектних словниках.

У цьому руслі акцентовано увагу на важливості вибору учителем для спілкування з учнем таких висловлювань, які б не образили, не принизили – уникнення лінгвоцинізму в комунікативному процесі, безумовно, сприятиме подальшій гуманізації українського суспільства.

Ключові слова: комунікативний процес, еколінгвістика, лінгвоцинізми, обсценна лексика, фразеологія, булінг.

Постановка проблеми. Сьогодні перед сучасним глобалізованим світом постала проблема гармонізації у всіх сферах існування – кліматичній, економічній, суспільній, культурній та політичній, адже кращі розуми людства вже давно зрозуміли, що від міжусобиць та війн програють усі. Серед інших факторів вирішення цивілізаційних проблем саме налагодження міцних комунікативних зв'язків сприятиме порозумінню між народами, релігійними громадами, політичними опонентами, бізнесовими конкурентами. Люди повинні перестати розмовляти мовою ворожнечі – це одне з численних завдань, які ставить нова наукова дисципліна *еколінгвістика*, що виникла на суміжжі соціолінгвістики, психолінгвістики та лінгвістичної філософії.

Аналіз досліджень. Передумовою виникнення еколінгвістики можна вважати античне вчення *антропоцентризм*, яке передбачало єдність природи, духу та людини (Платон, Аристотель). Теорія античних філософів через століття трансформувалася в новітній науковий напрям – еколінгвістику. Термін *еколінгвістика* як проміжний науковий мовознавчий напрям на межі соціолінгвістики та психолінгвістики був уведений до наукового обігу в 1970 р. американським лінгвістом Ейнаром Хаугеном, котрий зазначав, що екологія мови – це наука про взаємозв'язок мови та мовного оточення, під яким Е. Хауген розумів суспільство, яке вико-

ристовує мову як один із важливих кодів. На думку лінгвіста, екологія мови має фізіологічну природу, оскільки тісно пов'язана з іншими мовами у свідомості мовця, а також – соціальну, адже саме завдяки мові відбувається комунікація в суспільстві [Хауген 1972, с. 327]. Українська дослідниця О. Селіванова підкреслила, що розділ мовознавства *еколінгвістика* спрямований на розгляд мови як складника системи взаємного існування людини, суспільства і природи [Селіванова 2006, с. 138].

Теорію еколінгвістики активно розвивали американські та європейські мовознавці: Е. Хауген, А. Філл, Й. Банг, П. Мюльхойзлер, М. Холлідей розгалузили еколінгвістику на два напрями: 1) головна роль належить екологічній проблематиці, мова долучена як інструмент світосприйняття та взаємодії з навколишнім середовищем і 2) вивчає мовні засоби у проекції на розкриття екологічної проблематики; німецько-фінський лінгвіст Х. Хаарманн виділив сім змінних, що визначають мовну поведінку особи; австрійський лінгвіст А. Філл розробив еколінгвістичний термінологічний апарат; американська лінгвістка К. Крамш зазначила, що демографічні та соціальні зміни у житті сучасного суспільства спричинили зсув у загальноприйнятих нормах мовної та культурної поведінки сучасної людини, і як результат – панує не єдиний мовний і культурний взірць, а цілий спектр мов і культурних традицій.

Українська професорка О. Селіванова, підсумовуючи досягнення зарубіжної еколінгвістики, систематизувала основні напрями еколінгвістики: 1) дослідження глобальної мовної ситуації у світі; 2) установлення причин, форм, функцій і наслідків мовної різноманітності; 3) аналіз чинників зникнення мов; 4) систематизація не/екологічних елементів мовних систем; 5) аналіз текстів, які торкаються або розробляють теми охорони навколишнього середовища; 6) дослідження екодискурсів, тобто комунікації, яка пов'язана з правовими нормами охорони середовища, текстів навчальної спрямованості, що забезпечують виховання екограмотності тощо; 7) аналіз психологічних, соціальних, гендерних чинників екокомунікації; 8) розгляд співвідношення екограмотності й мовної грамотності з огляду на боротьбу за чистоту мови тощо [Селіванова 2006, с. 138].

Згодом до досліджень у галузі еколінгвістики долучилися російські мовознавці (В. Нечипоренко, Є. Іванова, Д. Шапочкін, Л. Брусенська, К. Сущенко), які розширили предметне коло інтересів етнолінгвістів, уклали словник-довідник лінгво-екологічних термінів і понять, визначили завдання і мету вивчення етнолінгвістики, з'ясували лінгво-філософське підґрунтя етнолінгвістики, висунули категорію екзистенційного як важливу складову екологічної системи мови.

На українському ґрунті проблеми еколінгвістики висвітлюють Л. Ажнюк, Л. Ставицька, А. Радю, О. Сербенська, Н. Голуб, О. Тараненко, К. Тараненко, К. Кусько та інші мовознавці, які зосередилися на питаннях виокремлення лінгвокультурологічної складової мовної екології та спрямування теоретичних і практичних досліджень на збереження культури мови і мовлення; дослідження шляхів захисту мови від руйнування, ушкодження, псування на всіх рівнях [Тараненко 2019, с. 114], методологічних прийомів лінгвістичної параметризації мовного злочину, еколінгвістичних аспектів лінгвоцинізмів в інтернет-дискурсі.

Нині еколінгвістика перебуває на маргінесі наукового визнання, оскільки остаточно не визначено дефініцію – *науковий напрям, мовознавча дисципліна, розділ мовознавства, лінгвістична наука* тощо; не узгоджено назву – *еколінгвістика, лінгво-екологія, мовна екологія, екологія мови*; для фахівців недоступний єдиний, узгоджений термінологічний реєстр понять і термінів; відсутні самостійні методи дослідження; неокреслене коло наукових досліджень у царині етнолінгвістики.

Таким чином, еколінгвістика продовжує «шукати» своє місце на лінгвістичній науковій карті, при цьому змінюючи об'єкт дослідження та значущі акценти. Наприклад, дослідники, які вивчають мову як комунікативний процес між членами суспільства й аналізують стан мови в синхронії, активно працюють у цій сфері й помічають такі негативні тенденції нашого мовлення, як жаргонізацію, примітивізацію, десемантизацію, мовну агресію, лінгвоцинізм, стилістичне зниження та загальну деформацію комунікативної сфери [Го-

луб 2008, с. 58]. Тож на сучасному етапі один із векторів розвитку еколінгвістики – екологічність мови і мовлення, тісний симбіоз із природними першовитоками, недопущення в мовну систему чужорідних елементів, зокрема запозичень, вульгаризмів, аргі, сленгізмів тощо.

На матеріалі української нецензурної лексики суть лихослів'я ґрунтовно опрацювала професорка Леся Ставицька в докладній передмові до «Словника нецензурної лексики та її відповідників (обсценізм, евфемізм, сексуалізм)». Мовознавця з'ясувала шляхи походження і поширення нецензурної лексики в українській мові; причини вживання обсценної (з лат. *ob* і *sce(a)mus*, тобто 'поза сценою') лексики мовцями; пояснила особливості зниження семантики та стилістики окремих слів, що вживаються в комунікативному акті; особливості вживання лайки відповідно до гендеру, віку і статусу; деградаційні наслідки зловживання лайливою лексикою для морально-психологічного стану українського соціуму. Леся Ставицька підсумовує, що все це викликає «суспільне занепокоєння щодо пандемічного поширення нецензурщини у різних сферах українського соціуму, яке набуває ознак соціальної катастрофи, природно виливається у доволі регулярні журналістсько-письменницькі дискурси на шпальтівках періодики і викликає справедливе занепокоєння науковців» [Ставицька 2008, с. 13].

Свого часу відомий мовознавець І. Бодуен де Куртене підкреслював, що «повна лексикографічна об'єктивність потребує внесення у серйозний словник «живої мови» так званих *непрстойних* слів, *лихослів'я, мерзоти жаргону площ.* <...> У звичайні різномовні та одномовні словники подібні слова спокійнісінько включаються, і ніхто цим не спокушається і не розбещується» [Цитуємо за: Ставицька 2008, с. 67]. Однак проблема полягає у тому, що сьогодні обсценна лексика (лайка, жаргонізм, мат, аргі) наявна в усіх сферах суспільного життя українців – у мовленні міністрів і депутатів, у соцмережах і на новинних сайтах, у кричалках футбольних фанатів, в епатажних текстах українських письменників, співаків та акторів, на дитячих майданчиках і у шкільних класах, у повсякденному спілкуванні громадян незалежно від віку, статі, раси, майнового стану, освіти і соціального становища, а також середовища спілкування. Позанормативність мовців у публічному спілкуванні міститься у вербальних (усних та писемних) текстах і невербальних (жести, скульптури, малюнки, графіті) зображеннях. Така комунікація, безумовно, спричиняє зниження якості мови як ціннісної системи, деградацію мовного колективу, ріст агресивності та несприйняття думки співрозмовника чи опонента.

Як результат опрацювання обсценної лексики в комунікативному процесі стала поява терміна *лінгвоцинізм* на ознаку мовних одиниць, які демонстративно виражають зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм суспільної моралі. Термін *лінгвоцинізм* був запропонований професором О. Сковородніковим і спершу трактувався як «слова і словосполучення, в яких відображено психоло-

гію технократизму, негуманності соціального мислення: *відвоювати у природи, людський матеріал, людиноодиниця, рабсила*», проте пізніше науковець уточнив дефініцію, і лінгвоцинізм визначено як «слова, мовні звороти і висловлювання, у яких відображено цинізм індивідуального або групового мислення (світогляду): <...> *скліщилися, вічномолода вдова, давно з'їдений черв'ячками чоловік*» [Сковородніков 2014, с. 48].

Мета статті – з'ясувати рівень лінгвоцинізму сучасного комунікативного спілкування в українському соціумі та у фразеології зокрема.

Завдання – допомогти вчителю під час педагогічного процесу уникнути лінгвоцинічних висловів щодо учня як учасника навчального процесу.

Під час написання статті використано загальні (спостереження, аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, моделювання) та спеціальні (комунікативно-дискурсивний, функціональний, когнітивно-комунікаційний) **методи дослідження** мовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Ознаки лінгвоцинізму однозначно виявляються в текстах, які акцентують увагу на расових, національних, гендерних, вікових, фізичних, інтелектуальних, фінансових, політичних особливостях та розбіжностях об'єкта мовлення. Цинізм висловлювань часто міститься в натяку та/ або підтексті, особливо це характерно для анекдотів, жартів, тостів, бардівських текстів (шансон), весільних сороміцьких пісень, примовок, каламбурів тощо. Цинічне ставлення може виражатися словом, словосполученням, сполукою слів, фразеологізмом або контекстуально через асоціативне сприйняття лексеми. Досить часто обурливий та образливий текст (підтекст) та/або зображення має реклама на бігбордах та у чоловічих журналах: зображення неприродно великих жіночих грудей із підписом «розмір має значення»; зображення афроамериканця на фоні пивбару «Чорний Блек»; також дивно спостерігати моделей-дівчат, які у сексуальних позах рекламують товари для чоловіків (автомийки, дрилі, машини, керамічну плитку, цемент, косилки).

Особливо руйнівну енергію має лайка – і як побутове явище, і як вставна конструкція, і як вияв вищого статусу мовця.

Учені-мовознавці визначають лайку як домінуючу ознаку керівника щодо підлеглого, дозволити собі образливі висловлювання міг президент щодо підлеглого, «вертухай» щодо засудженого, бригадир стосовно будівельника тощо. Матірня лайка дозволяє самоствердитися партноменклатурі, депутатам і міністрам, «золотій» молоді, вихідцям із села, студентам, спортсменам, поліцейським, шпани, зекам; інколи епатажують публіку нецензурними висловлюваннями відомі письменники (С. Жадан, В. Врублевський, О. Ульяненко, Л. Подерев'янський, І. Карпа, А. Жураківський, Ю. Винничук, Л. Денисенко, Г. Тарасюк, П. Федотюк, В. Цибулько, Є. Пашковський, В. Даниленко, Ю. Андрухович, Б. Жолдак, А. Дністровий, Л. Дереш та ін.).

Дослідники розрізняють чоловічу та жіно-

чу лайку. На думку В. Жельвіса, чоловік використовує мат, оскільки постійно змушений доводити, що «він – справжній чоловік, і, зокрема, непрямим чином, наприклад, безстрашністю і порушенням різних табу – насамперед сексуальних» [Жельвіс 2001, с. 122]. Брутальній чоловічій поведінці сприяє також соціальне та/або професійне оточення – військове, спортивне, партійне, тюремне, кримінальне, праця на будівництві чи на нафтових платформах, об'єднання футбольних фанів чи прихильників певних рухів тощо. Що ж до жінок, то, за спостереженнями дослідників, їхня вербальна агресія виражається пліткуванням, побутовою лайкою і прокльонами. Якщо ж дівчина (жінка) дозволяє собі брутальну чоловічу лайку, то таку поведінку сприймають із подивом та осудом як нетипову для жіночого гендеру.

Підлітки через лайку намагаються наблизитися до світу дорослих, показати свою мужність, сексуальність, агресивність, стійкість, жорсткість і жорстокість. На жаль, сьогодні ми спостерігаємо матірню мовну повсякденність, коли хлопці та дівчата матом не лаються, а розмовляють про все – цікаве, смішне, трагічне, побутове. Таким чином, лихослів'я перетворилося на арго, зрозуміле лише посвяченому колу осіб. З процесом дорослішання використання обценної лексики в молодіжному середовищі, як правило, зменшується, оскільки зникає постійна потреба маркувати себе як дорослого/-у; цьому процесу також сприяють освіта, зміна комунікативного середовища і ціннісних орієнтирів, самоосвіта.

Ще один неконтрольований спалах використання лайки (як побутової, так і матірної) спостерігається в осіб похилого віку. Цей процес пов'язаний із старечим недоумством, недарма в народі кажуть: *Що з літ, то й з розуму*. Особливий емоційний та естетичний колорит мають апелятиви-прокльони у виконанні жінок старшого віку: *Щоб ти стояла у чуді та в диві!; Щоб тобі язик пір'ям поріс!; А щоб у тебе кури повиздыхали!; Щоб тебе сира земля не прийняла!; А бодай ти запався!* [Добролюба–П 2010, с. 387–389].

Лінгвоцинізм є надзвичайно небезпечним суспільним явищем, адже розхитує моральні норми, зміщує змістові акценти, змінює традиційне маркування понять; наприклад, в українській традиційній фразеології ставлення до жіночої розпусти однозначно негативне (*Ветряне як шума галайовська; Слабка на передок; Дурна дівка як двері розкриті*), а щодо чоловіків – тут і розуміння, і поблажливості (*На козаку нема знаку!; Лежачи, й камінь мохнатіє*). Також лінгвоцинізм спостерігається й щодо окремих стилістично нейтральних лексем, які набули зниженого стилістичного забарвлення: *голубий, молочний, смаколик, перчик, півень, пінчук, молоток, товкачик, миска, макітра, заїхати, стояти, підніматися, дрочити* тощо.

Таким чином, цинізм у мовленні виникає під впливом використання лексики, що перебуває за межами мовного стандарту – просторіччя, арго, вульгаризми, жаргонізму, сленгізму. Використання

таких лексем перетворює мовлення на неприємне, грубе і навіть відразливе, а також не сприяє позитивній комунікації та порозумінню між учасниками мовного процесу.

Окрему увагу варто звернути на українські фразеологізми, які традиційно позиціонуються як скарбниця української духовності. Безперечно, це так, адже народний геній витворив влучні висловлювання на будь-яку потребу суспільного, побутового чи особистого життя, часто в римованій формі, з використанням образних зворотів мови. Саме завдяки фразеології маємо можливість дізнатися про ремесла і промисли предків, війни і сварки між сусідами, грошові одиниці, антропонімічні найменування, діалектні лексеми та певні граматичні форми слів. Наприклад, на Середньому Поліссі й сьогодні можна почути вислів *такий як коко на костриці*, де *коко* – дитяча назва яйця, а *костриця* – відходить лляного волокна, тобто 1. ‘ледачий’; 2. ‘брудний’.

Опрацьовуючи українську традиційну фразеологію, помічаємо, що фраземи, які заведені до загальноукраїнських фразеологічних словників, більш, так би мовити, пристойні й витримані в межах мовного стандарту, аніж ті, що фіксуються в діалектних збірниках, порівняйте:

східнословобожанські: *Жмурка зіграти* ‘померти’; *Ходити до жмурика в гості* ‘грати на похороні’; *Ні жрець ні мрець* ‘хвора людина’; *На заборі розписалися* ‘цивільний шлюб’; *На задницю сидати* ‘дуже старатися’; *Глушняк обняв* ‘недочувати’; *Кебета догори* ‘збожеволіти’ [Ужченко 2002];

середньополіські: *Співає як той птах, що зветься свинею* ‘погано співає’; *Вергунів накрутити* ‘збрехати’; *Як чоловік жінки не б’є, то вона як колода гниє*; *Із свинячим рилом та у пшеничне тісто* ‘нахабний’; *На корч заввишки* ‘низький’; *Довбню не доб’єш* ‘сильний’; *Відкинути ласту* ‘умерти’; *Панчів наїстися* ‘закреп’ [Доброльожа–І 2003; Доброльожа–ІІ 2010];

нижнянадніпрянські: *Спішить як голій до поїзда, щоб не розділи* ‘біжить’; *Спокойний як двері в воєнкоматі* ‘байдужий’; *Тягається як кобиляча голова* ‘вчащати куди-небудь’; *Ума як у жаби пір’я* ‘дурний’ [Чабаненко 1995];

подільські: *Багатий як жид на блохи* ‘бідний’; *Віддати тиги* ‘умерти’; *Молоко на губах не вислохло* ‘молодий’; *Задерти татаріги* ‘впасти’; *З мухами в голові* ‘дурний’; *Гедзень вкусив* ‘злий’; *Наїсти писк* ‘поправитися’ [Коваленко 2019].

Опрацювання фразеологічного матеріалу за останні десятиріччя перетворилося на величезний кількісний і змістовий масив: науковці видають підручники та монографії з фразеології, друкують тематичні, перекладні та регіональні фразеологічні словники, захищають наукові дисертації, проводять міжнародні наукові конференції з проблем фразеології; фразеологія отримує нові сучасні вектори розвитку.

Найважливіша фразеологія й у шкільних програмах, адже фразеологізми дають змогу збагатити словниковий запас школяра, навчають образно мислити. Відомий український педагог В. Сухомлинський

уважав, що на кожному уроці з української мови потрібно записувати два-три нові фразеологізми, пояснювати їхнє значення, вводити в контекст.

Готуючи вчителів та учнів до навчання в умовах Нової української школи, розробники навчальної програми зазначають, що «одне з головних завдань вивчення рідної мови в школі – навчити дітей вільно користуватися всіма багатствами виражальних засобів рідної мови, що передбачає активне використання даних лінгвістичної науки про функціонально-комунікативні властивості мовних одиниць, і фразеологічних зокрема. Збагачення фразеологічного запасу і вдосконалення вмінь активно використовувати його – важливе завдання розвитку мовлення учнів. Діти повинні усвідомити значення фразеологізмів, точність і доречність уживання кожного з них, можливі сфери використання. Виконуючи настанови навчальної програми, вчителі мають якнайбільше уваги приділяти розвиткові мовлення учнів, розширенню їхнього загального і мовного кругозору. Істотною роллю тут відіграє робота з фразеологізмами, ознайомлення з фразеологічним багатством української мови, вироблення навичок користування цими виражальними засобами» [Нова українська школа. Навчальна програма, 2019].

Зазначимо, що роботі над фразеологією достатня увага не приділяється, вивчення фразеологізмів, у кращому разі, є супутнім елементом уроку української мови та літератури. На жаль, учні все менше читають художні твори поза/шкільної програми – і це стало однією з хронічних причин фразеологічного незнання і нерозуміння семантики, невміння застосувати фразеологічний вислів. Як наслідок, навіть студенти-філологи не в змозі пояснити значення фразем *на руку ковінька*, *облизня спіймати*, *тепла копійка*, *зійти на пси*, *лізти під руку*, *накинути мокрим рядном*, *дійти до ручки*, *потрапити в халепу*, *ряст топтати* тощо. Мовлення дітей та молоді стало більш утилітарним і практичним, без будь-яких мовних і мовленевих прикрас.

Ще одним аспектом, що вимагає від учителя уважності та професійності, є підбір фразеологічного матеріалу. Саме з цією метою укладаються численні фразеологічні словники і словнички для школярів. На наш погляд, таким вдалим варіантом для учнів 1–4 класів є «Фразеологічний словник» авторів В. Забіяки та І. Забіяки, у якому подано стилістично нейтральні фраземи (наскільки це можливо стосовно фразеологізмів), розтлумачено їхній зміст, подано історію виникнення; також автори запропонували цікаві вправи для школярів, підібрали художні твори, автори яких побудували сюжет на розумінні фразеологізмів.

Однак чимало фразеологічних словників для школярів мають суттєві хиби, оскільки не відтворюють сучасні уявлення про навколишній світ (*Лерейшов на ліки – пропав навіки!*; *Молодий кінь до бою, а старий до гною*); містять фразеологізми, які не відповідають віку школярів (*Стара мене не покине, а молоду й сам не хочу*); у структуру фраземи укралена незрозуміла лексика (*Лула баба дубняч-*

ком, зачепилась гапличком: сюди смик, туди смик – оце бабі вже гаплик); надміру експресивні фразеологізми (*Витріцився як баран на нові ворота; Петрає як свиня в апельсинах*).

Досить часто вчителі під час уроку побіжно використовують фразеологізми – це, з одного боку, поживляє навчальний процес, а з іншого, – збагачує мовлення учнів. У цій ситуації педагогу надзвичайно важливо дотриматися норм етики та моралі щодо учня – молодшого, недосвідченого, залежного і, можливо, неухважного, неслухняного, незграбного чи неохайного.

На жаль, чимало висловлювань учителя щодо учня (учнів) містять ознаки лінгвоцинізму: *Гав ловити; Це ж азбучна істина!; Все не так як у людей; Голова і два вуха; Дірява голова; Двох слів докупи не зв'яже; Пише як курка лапою; Ні «бе» ні «ме»; Ні в*

зуб ногою; Оба цвей; Коли рак свисне; На городі бузина, а в Києві дядько; Прииший кобилі хвіст; Куряча пам'ять; Говорить як з неба звалився; Дивиться наче вчора народився; Як руки не з того місця вирости; Жвавий як рак на греблі. Також образливими щодо учня як учасника освітнього процесу є риторичні питання, які провокують конфліктогенність ситуації, наприклад: *Може, я тебе зранку будитиму?; А голову ти вдома не забув?; Це все, на що ти здатний?; Ти довго думав?; Ще будуть дурні питання?; А для тебе окремо пояснювати?; Ти що, з Місяця звалився (упав)?*

Далі викладено найбільш поширені фразеологічні коментарі-характеристики щодо здібностей та поведінки учнів та можливий позитивний варіант реагування учителя на ситуацію:

	Недоречна характеристика діяльності, зовнішності, інтелекту учня:	Варіант позитивного комунікативного спілкування:
‘балакучий’	<i>Язык як лопата, строчить як з автомата; Рот не закривається; Чесати язиками; Язык свербить;</i>	Оленко, розкажи, будь ласка, вірш (розв’яжи задачу біля дошки...)
‘надміру мовчазний’	<i>Язык проковтнув; Мову відібрало; Води в рот набрав; Язык забув у роті; Тримати язык за зубами;</i>	Петрику, ти розпочни, а Оксана продовжить...
‘невихований’	<i>Відбився від рук; У лісі виріс; Дурня по сміху впізнають;</i>	Тарасику, посидь біля мене і розкажи...
‘неухважний’	<i>Усе по барабану; В одне вухо влітає, а у друге вилітає; Аби день до вечора;</i>	Матвійку, давай-но ще раз спробуємо порахувати.
‘неохайний’	<i>У чому кіт на печі – у тому й на весіллі; Ні складу ні ладу;</i>	Іринко, у тебе вчора була така красива зачіска.
‘упертий’	<i>Хоч кіл (кілок) на голові теши!; Хоч гонки (гоцьки) скачи!</i>	Тарасе, а спробуй по-іншому.
‘незграбний’	<i>Як корова на льоду; Застав дурня Богу молитися, то й лоба поб’є;</i>	Маринко, я знаю, що в тебе вийде.
‘важко сприймає матеріал’	<i>Голова садова; Голова не варить; Далі свого носа не бачить; Думалка не працює; Заднім умом;</i>	Миколко, а давай спробуємо разом.
‘запізнюється’	<i>Біжить аж падає; Полетів як соя у вирій; За смертю посилати; Іде як назавтра;</i>	Чомусь я думаю, що сьогоднішнє запізнення – випадковість.
‘голосно говорить’	<i>Дерти горло; Драти горло; Нємо кричати; Підняти гвалт;</i>	А зараз Кирилко уголос прочитає текст (умову задачі).
‘сміється’	<i>Розводити хихоньки та хахоньки;</i>	Данилку, розкажи й нам – посміємося разом.
‘негарно пише’	<i>Пише як курка лівою лапою; Пише як мак сіє;</i>	Ільку, дивись, які гарні у тебе вийшли гачки і палички.
‘не розуміє’	<i>Китайська грамота; Дивиться як баран на зорі; Дивиться як баран на нові ворота;</i>	Уляню, спробуй поділити текст на частини – так зрозуміліше.
‘погано запам’ятовує’	<i>Дівоча пам’ять; Ні сном ні духом; Через дурну голову і ногам горе;</i>	Марійко, а ти малой, про що віршик.
‘порушує поведінку’	<i>Товчється як Марко в печі; Чубляться як півні.</i>	Іванку і Пилипе, переставте вазони з підвіконня на полицю.

Варто зазначити, що лінгвоцинізм виявляється також у вживанні скорочених прізвищ учнів (*Дуб, Бик, Іван, Бевз, Куш, Шев*), просторічних чи згрублених імен (*Ванька, Васька, Дімка, Анька*), а також прізвиськ. І виправдання учителя, що *учень*

сам себе так називає, – не є підставою повторювати такі найменування школяра з авторитетного учительського місця.

Як відомо, у правове поле Законом України «Про освіту» (2017) уведено поняття *булінгу*. Відпо-

відно до п. 3¹ ст. 1 *булінг* (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої або неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [ЗУ «Про освіту» 2017].

Законодавець передбачив, що цькування може мати психологічний характер, тобто виявлятися у способі вербальної комунікації між учасниками освітнього процесу; і наслідки такого негативного спілкування, ймовірно, матимуть глибокі психічні та психологічні травми для адресата, тож не дарма народна мудрість каже: *Гостре словечко коле сердечко*.

Безумовно, саме педагогічні працівники та батьки повинні бути взірцем толерантного спілкування і між собою, і з учнем/ ученицею (дитиною). На жаль, в окремих шкільних осередках триває затяжна лінгвоцинічна «війна» між вчителями, учня-

ми та їхніми батьками – «війна», у якій ніколи не буде переможців, але всі знесилені, зневірені та деморалізовані. Українське суспільство через зневагу до вчителя намагається висловити свої претензії до держави в цілому: низький рівень життя (освіти, культури), непридатність отриманих знань для подальшого здобуття освіти, відсутність індивідуального підходу до дитини тощо. Українському педагогу також є чим опонувати (понаднормова кількість учнів у класі, купа документації, велике навантаження на вчителя та учнів, виконання не прописаних у контракті функцій, відсутність підготовки учнів до уроку, недостатня увага батьків до навчання дітей тощо), проте ніхто до думки вчителя, ймовірно, дослухатися не поспішає.

Висновки. Ми живемо у період, коли українське суспільство, інтегруючись у європейську спільноту та сповідуючи загальнолюдські цінності, намагається прищепити власним громадянам гуманізм, толерантне ставлення до інших людей – і уникнення лінгвоцинізму в комунікативному процесі, безумовно, сприятиме подальшій гуманізації соціуму.

Література

1. Голуб Н. Риторика у вищій школі: монографія. Черкаси, 2008. 400 с.
2. Добролюжа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій: словник. Житомир, 2003. 160 с.
3. Добролюжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини: словник. Житомир, 2010. 404 с.
4. Жельвис В. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. Москва, 2001. 356 с.
5. Закон України «Про освіту» (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> (дата звернення: 12.10.2021).
6. Коваленко Н. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок: словник. Кам'янець-Подільський, 2019. 412 с.
7. Нова українська школа. Навчальна програма (2019). URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 12.10.2021).
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
9. Сковородников А. К определению термина «лингвоцинизм». *Мир русского слова*. 2014. № 3. С. 48–54.
10. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників: словник. Київ, 2008. 454 с.
11. Тараненко К. Явище лінгвоцинізму з позицій еколінгвістики. *Український смисл*. 2019. № 1. С. 113–121.
12. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу: словник. Луганськ, 2002. 263 с.
13. Чабаненко В. Гартоване слово. Постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини: словник. Запоріжжя, 1995. 65 с.
14. Haugen E. The Ecology of language. Essays by Einar Haugen. Stanford: Stanford University Press, 1972. С. 325–339. URL: <https://www.hisour.com/ru/ecolinguistics-49423> (дата звернення: 12.10.2021).

References

1. Holub N. (2008) Rytoryka u vyshchiiy shkoli [Rhetoric in high school]. Cherkasy. 400 s. [in Ukrainian].
2. Dobroliozha H. (2003) Krasne slovo – yak zoloty kluch. Postiyni porivnyannia v hovirkakh Serednioho Polissia ta sumizhnykh terytorii: slovnyk [The red word is like a golden key. Constant comparisons in the dialects of Middle Polissya and adjacent territories]. Zhytomyr. 160 s. [in Ukrainian].
3. Dobroliozha H. (2010) Frazеологичний словник hovirok Zhytomyrshhyny: slovnyk [Phraseological dictionary of dialects of Zhytomyr region]. Zhytomyr. 404 s. [in Ukrainian].
4. Zhelvis V. (2001) Pole brani: Skvernoslovie kak socialnaya problema v yazykakh i kulturakh mira [The battlefield: Blasphemy as a social problem in the languages and cultures of the world]. Moskva. 356 s. [in Russian].
5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine` «About Education»]. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19> [in Ukrainian].

6. Kovalenko N. (2019) Frazеологічні словник подільських і суміжних говірок: словник [Phraseological dictionary of Podillya Region and related dialects]. Kamyanets-Podilskyi. 412 s. [in Ukrainian].
7. Nova ukrainska shkola. Navchalna prohrama [New Ukrainian school. Training program]. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
8. Selivanova O. (2006) Suchasna lingvistyka: terminolohichna encyklopediya [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava. 716 s. [in Ukrainian].
9. Skovorodnykov A. (2014) K opredeleniyu termina «lingvocynizm» [To the definition of the term «linguocinism»]. *Mir russkogo slova*. № 3. S. 48–54 [in Russian].
10. Stavytska L. (2008) Ukrainska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yiyi vidpovidnykiv: slovnyk [Ukrainian language without taboos. Dictionary of obscene language and its equivalents]. Kyiv. 454 s. [in Ukrainian].
11. Taranenko K. (2019) Yavyshe lingvocynizmu z pozytsii ekolingvistyky` [The phenomenon of linguocinism from the standpoint of ecolinguistics]. *Ukrainskyi smysl*. № 1. S. 113–121 [in Ukrainian].
12. Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2002) Frazеологічні словник skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhansk and steppe dialects of Donbas]. Luhansk. 263 s. [in Ukrainian].
13. Chabanenko V. (1995) Hartovane slovo. Postiyni porivnyannia v hovirkakh Nyzhnioi Naddnyprianshyny: slovnyk [Tempering word. Constant comparisons in the dialects of the Lower Dnieper region]. Zaporizhzhya. 65 s. [in Ukrainian].
14. Haugen E. (1972) The Ecology of language. Essays by Einar Haugen. Stanford: Stanford University Press. S. 325–339 [in English].

LINGUOCINISM OF TRADITIONAL UKRAINIAN PHRASEOLOGY FROM THE STANDPOINT OF MODERN MORAL AND ETHICAL NORMS

Abstract. The article analyzes the formation and development of a new linguistic discipline of ecolinguistics, clarifies the achievements of foreign and Ukrainian linguists in this field. Researchers study language as a communicative process between members of society and analyze the state of language in synchrony, actively work in this area and notice such negative trends in our speech as jargon, primitivism, desemantization, language aggression, linguocinism, stylistic decline and general deformation of the communicative sphere. Linguists and culturologists draw attention to the fact that today obscene vocabulary is present in all spheres of public life of Ukrainians. Violation of language and cultural standards in public communication of speakers is contained in verbal texts (oral and written) and nonverbal images (drawings, graffiti, gestures, sculpture). Such communication, of course, leads to a decrease in the quality of language as a value system, the degradation of the language team, the growth of aggression and rejection of the opinion of the interlocutor or opponent.

The consequence of the development of obscene vocabulary in the communicative process was the emergence of the term linguocinism as a sign of language units, which demonstratively express contempt for the generally accepted norms of public morality. Linguocinism is an extremely dangerous social phenomenon, as it blurs moral norms, shifts semantic accents, changes traditional ideas.

The author paid special attention to Ukrainian phraseology, which is positioned as a treasury of Ukrainian spirituality. When studying traditional phraseology, it is noticeable that phrases that are introduced into all-Ukrainian phraseological dictionaries are more decent and sustained within the language standard than those that are fixed in dialect dictionaries.

In this regard, the author emphasizes the importance of the teacher's choice to communicate with the student such statements that would not offend or humiliate - avoiding linguocinism in the communicative process will certainly contribute to the further humanization of Ukrainian society.

Keywords: communicative process, ecolinguistics, linguocinisms, obscene vocabulary, phraseology, bullying.

©Доброльожа Г., 2021 р.

Галина Доброльожа – кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Житомир, Україна; halyna.dobrolezha@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-1253-0028>

Halyna Dobrolyozha – Candidate of Philology, Associate Professor, Lecturer of the Department of Social Sciences and Humanities, Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Zhytomyr, Ukraine; halyna.dobrolezha@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-1253-0028>